

Eretnek hitvallás

Ez a négy és fél száz oldalas könyv, részben eddig magyarul publikálatlan tanulmányok idegen nyelvből készült fordítása, oldalakon átnyúló lábjegyzetekkel, szépirodalmi idézetekkel, lapalji kommentárokkal, szövegközi utalásokkal s helyenként zárójelbe tett, külön tanulmányt igénylő hivatkozásokkal. Tamás Gáspár Miklós az ógörögökre, Hegelre, Kantra, Marxra, Lukácsra, a frankfurti iskolára visszanyúló filozófiai munkássága reám, mint a témában műkedvelőre, szinte természeti jelenségként hat: szökőárról vagy villámlásról nehéz recenziót írni. Van azonban ennek a tanulmánykötetnek egy rétege, amely nemcsak szűkebb történeti foglalatosságom miatt ismerős számomra, hanem ugyanazt a tagadhatatlanul érzelmi viszonyulást váltja ki belőlem, mint a szerzőből, ugyanúgy önmagamról, személyes élettapasztalatomról, reményeimről és csalódásaimról szól, mint az ő alapvető dilemmája. Mitévők legyünk pályánk alkonyán a szocializmussal mint eszménnyel és valósággal? Hihetünk-e abban, hogy ez a szó valaha is visszanyerheti páratlan csengését, delejes vonzását a megalázott és megszorított tömegre? Vagy soroljuk be a földalatti állomásainak egymásutánját idéző, ma már muzeálisnak ható formációelméletbe: ösközösség-rabszolgatartó társadalom-feudalizmus-kapitalizmus-szocializmus-kommunizmus?¹ S egyáltalán mit gondoljunk

a végállomásról, a tökéletesnek elképzelt világrendről, amelyben „mindenki szükségletei szerint” részesül a javakból, ideértve a német munkásság előre tervezhető sörfogyasztását? S mindezt azok után, hogy „szocializmus” néven 1917 óta szinte valamennyi földrészen létezett önmagát a 19. századi munkásmozgalomból eredeztető állami és társadalmi rendszer, a tőkés világ határain belül kommunista néppártok és szekták egész sora, maga az eszme pedig mélyen beágyazódott több értelmiségi nemzedék tudatába és kulturális hozama felbecsülhetetlen. No mármost annyi bizonyos, hogy aminek mindebből földrajzi kiterjedése, kormánya, pártja, központi lapja, telefonszáma, tervhivatala volt, az a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején elég nagy robajjal omlott össze – Kuba és Észak-Korea erősíti a szabályt.

A szocializmus/kommunizmus mint rendszer bukásához nagyjából háromféleképpen szokás viszonyulni: 1. „Hál’ istennek!”, 2. „Kár érte, nem is volt az olyan rossz!”, 3. „Ugyan már, hol volt ott szocializmus/kommunizmus?” Felszíni értelemben az *Antitézis* szerzője leginkább a 3. számú reakciónak tesz eleget. „A szocializmus nem bukott meg, mert soha meg sem kísérelték” (108. o.), jelenti ki némiképp fölényesen, s ennek a kijelentésnek külön bekezdést szentel. Mielőtt azonban sértődött leni-

¹ A *Kommunista kiáltvány* által hozzátoldott

„ázsiai termelési módnak” még az értelmezésére is több mint egy évszázadot kellett várni (Karl Korsch, Tőkei Ferenc).

nistaként, sztálinistaként, Dubček-hívóként vagy Kádár-kedvelőként földhöz csapnánk a könyvet, tekintetbe kell vennünk, hogy állításával az 1989 előtti keleti államrendszerek egyikét sem óhajtja a legcsekélyebb mértékben sem igazolni, mi több, megsemmisítő véleménye van az általa „reálszocnak” gúnyolt képződményről, a mindenkori szociáldemokrata és kommunista mozgalmak teljesítményéről, és horribile dictu olykor Marxba is belecsíp. Mi több, bírálatának tengelyében vaskos „folyamatos árulás”-teória áll (34. o.).

Ennek első állomása 1914. augusztus 4-e lett volna, amikor a német szociáldemokrácia a birodalmi gyűlésben megszavazta a kormánynak a hadihiteleket, s nagyjából egyidejűleg a francia szocialisták is „honvédó” álláspontra helyezkedtek – Európa két legerősebb munkásmozgalmi alakulata egyaránt szembehelyezkedett a II. Internacionálé 1912-es bázeli kongresszusán elfogadott határozattal, amely szerint a háború várható kitörésére a munkásság általános sztrájkjal reagál, s arra törekszik, hogy az imperialista összeütközés a burzsoázia uralmának forradalmi leváltásába torkolljon. Ez az augusztus 4-e, és mindaz, amit szimbolizál, a munkás nemzetköziség bűnbeesése s egyben a szociáldemokráciáról leváló kommunizmus születése, közismert történet. Ugyanide sorolja, de már a kommunisták szemére veti az 1921-es kronstadti matrózfelkelés² leve-

² 1921. február végén a Petrográdhhoz közeli Kronstadt szigetén a balti flotta matrózai lázadtak fel a bolsevik központ ellen. Egyebek között a „szocialista és anarchista pártok” szabad működését követelték. A felkelést a bolsevikok néhány hét alatt leverték és véresen megtorolták.

rését, az „1923 márciusi akciót”,³ az 1927-es kantoni felkelés lefékezését, a spanyol polgárháborúban az anarchista baloldal elleni 1938-as fegyveres kommunista fellépést, a második világháborút követően pedig az indonéz kommunisták cserbenhagyását és kiszolgáltatását a katonai diktatúra terrorjának.⁴ Különleges helyet foglal el a bűnlistában a párizsi 1968-nak, „minden idők legmegragalmazottabb forradalmának” sorsa (51. o.), amelyet a Francia Kommunista Pártnak a diákmozgalommal szembeni közömbössége pecsételt meg.

Ezeknél az alkalmi cserbenhagyásoknál TGM szerint többet nyom a latban a „reálszoc” megvalósulásának mérlege, mégpedig mind a sztálini, mind pedig a Sztálin utáni változatban – egyik verzió sem tett eleget az eredeti szocialista intencióknak. A „reálszoc” Lenintől levezethetően a kudarc és vagy hamis megoldások sorából állt: a tőkés rendszerből megmaradt munkahelyi hierarchia, az iszonyú egyenlőtlenség (amelyet a sztálini „munkaverseny” teljesítményterrorjával még fokozott is), a munkásautonómia valamennyi formájának felszámolása, a politikai és ideológiai elnyomás, a nők fizetetlen házimunkája, az emancipatorikus művészet és tudomány ellen irányuló cenzúra s egyes országokban

³ Helyesen: 1921 – a Komintern képviselői (Karl Radek és Kun Béla) a közép-németországi sztrájkmozgalmakat kormányellenes felkeléssé próbálták szélesíteni. A meghíúsult kísérlet súlyos válságba sodorta a német forradalmi baloldalt.

⁴ 1965. szeptember végén a Kína által támogatott hárommillió Indonéz Kommunista Párt belekeveredett egy katonai államcsínybe. Ennek leverése után a hatalomra jutott katonai kaszt mintegy millió párttagot, baloldalt és a kínai kisebbséghez tartozó személyt mészárolt le, hozzátartozóikat sem kímélve.

a kisebbségek nyílt nacionalista és etnicista alávetése (73. o.). Ráadásul mindezeket a modelleket – a SZU-t, Kínát, Kubát – „referenciává tették a nemzetközi munkásmozgalom számára” (59. o.). Márpedig ennél a magát „szocializmusnak” deklaráló, kizsákmányoló államkapitalizmusnál még egy erős baloldali nyomással enyhített „igazi” kapitalizmus is kellemesebb.

Ráadásul, szövi tovább elméldését TGM, az 1956 utáni „szocreál” törekvéseiben „roppant gyorsan közeledett a nyugati jóléti államokhoz: az életszínvonal emelése, fogyasztás, szórakozás, szociális biztonság, egészség, tudományostechnikai fejlődés, DERÚ (nagybetűk TGM-től), rend, nyugalom, [...] idegenforgalom [...]. Általánossá vált a minden ízében kispolgári embereszmény: a szorgalmas, egészséges, tisztálkodó, vasalt ruhás, konform, elégedett, rendpárti, de mozgékony és víg kedélyű, hobbinak hódoló, kertészkedő, barkácsoló, családszerető, kabaréközönységként a »visszásságokat« jóízűen kinevető típus, amely – valamilyen mértékben – csakugyan létezett”, s a nosztalgikus visszapillantásban továbbél (301. o.). Ez a ragyogó felsorolás Romániára vagy Bulgáriára kevésbé, a honeckeri NDK-ra inkább, mégis legpontosabban a Kádár-érára érvényes. Megkötéssel élnek: ha egy rendszeren belül, amely a társadalom időérzéke szerint „örökké” fog tartani, szerzett jogokként, életélvezési technikákként működnek a „közérzetjavító intézkedések” (a grillcsirkétől Hofi Géza humoráig), akkor nem szép dolog az ezeket élvező „típust” somásan kispolgárinak minősíteni.

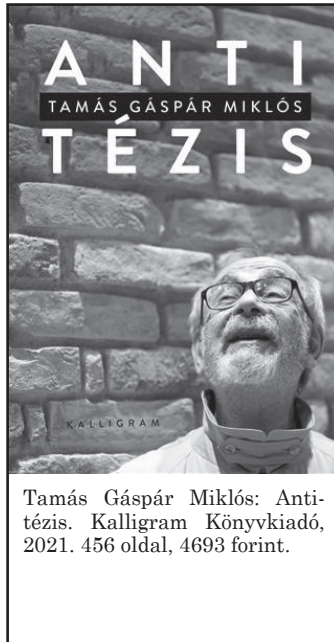
Fontosabbnak érzem az indokot, ami miatt TGM a „reálszocot” okvetlenül meg akarja különböztetni a fogalom eredeti és szerinte egyedül helyes tartalmától, az „igazságos társadalomnak” az újkori munkásmozgalom által tételezett eszményétől és végcéljától. Ez az a téma, amelyben teljesen velem tudok tartani, éspedig nem filozófiai, hanem morális súlyára való tekintettel. Mert mit mond ő a posztumusz, tehát 1989 utáni dugába dőlt és általa következetesen idézőjelbe tett „reálszocorról”: „Ha a rendszer szocialista volt, akkor a szociáldemokrácia áruló, az antileninista szélsőbal⁵ pedig semmi egyéb, mint puszta örület: ha viszont a rendszer nem volt szocialista, akkor minden hősi és áldozat [...] pocsékba ment. Ha a rezsím ténylegesen szocialista volt, és a Gulág, a népirtás és a kirakatpörök ténylegesen szocialista rendszerben történtek meg, akkor maga a szocialista rendszer a vétkes” (73. o.). Márpedig, teszi hozzá, innentől a megítéléssel mintegy önmagunk felett ülünk törvényt, ugyanis: „Az »erkölcsi befektetés« sajnos épp olyan, mint a pénzügyi befektetés: minél többet ad oda valaki magából vagy a sajtójából valaminő entitásnak, annál értékesebbnek tetszik ez az entitás; »fut a pénze után«, szinte lehetetlen elhinni az ügyről, amelyre az ember föltette az életét, amelyért kimondhatatlan kínokat és nélkülözéseket állt ki, hogy gazság vagy marhaság” (43. o.).

⁵ Ide sorolja Rosa Luxemburg sokáig tabuként kezelt kritikáját a bolsevik forradalomról, az ún. „nyugati kommunizmust”, a különféle „torzulásméleteket” (Troickijtól Đilasig), Gramscit, az anarchozindikalizmust és a 68-as ultraforradalmi nézeteket.

Ez bizony lélegzetelállító mozzanata TGM fejtegetéseinek. Mely szocializmus elég jó ahhoz, hogy ebből a bizonytalanságból, amely oly sokakat hajszolt öngyilkosságba, kergedett árulásba vagy keserített minden tagadásba, ép ésszel és kedéllyel keveredjünk ki. Annyi bizonyos, hogy csak nem létező, a múltban is legföljebb epizódszerűen mutatkozó és elvetélt vagy véresen levert szocializmusokról beszélhetünk. Nyilván TGM is ezekre gondol, amikor szorult helyzetét – ebben osztozom vele – egy „ámha” szócska szalmaszálával igyekszik enyhíteni: „Ámha a rendszer nem volt autentikusan szocialista, akkor a Gulág nem cáfolja előre a szocialista eszme morális és politikai megvalósíthatóságát” (43. o.). Mit lehet erre mondani? Minimálisan azt, hogy nincs és nem is lehet a jövőben olyan szocializmus, amelynek, már csak a várható ellenpropaganda okán is, ne kellene újra meg újra szembesülnie a – mondjuk elplagizált – nevéhez társuló szörnyű örökséggel. Kínálkozik ide a kereszténység, mint párhuzam, de vajon állíthatjuk-e, hogy az egyházszakadások és a vallási reformmozgalmak teljesen eltörölték az inkvizíció, a bűnbocsánati cédulák, a vallásháborúk és hitújítás után is lobogó máglyák emlékét. Szkizmák a kommunizmusban/szocializmusban is voltak – TGM tizenháromat sorol fel (340. o.), némelyikük, pl. a szovjet–

kínai, nem kisebb horderejű, mint Róma és Bizánc szakítása – de ki került ki ezekből győztesen? Finoman szólva nem az „emberarcúak”.

Az egyházi párhuzam azért is indokolt, mert a szerző magát eretnekként határozza meg. A „reálszoc” és a szocializmus szétválasztásának értelme szerint abban állt, hogy végre elindulhasson a disputa

Tamás Gáspár Miklós: Antitézis. Kalligram Könyvkiadó, 2021. 456 oldal, 4693 forint.

a szó „normális tartalmáról”. TGM: „Ez nem szocializmus”, jelentették ki az eretnekek (akiknek hagyományához e sorok írója kapcsolódik), míg a Párt ennek ellenkezőjét sulykolta” (266. o.). Másutt pedig, épp ott, ahol meghirdeti az „antitézist”: „a szabad szocializmus – mint mozgalom – újraalapítására van szükség, amelynek szintén megvan a maga (mindig kisebbségi, eretnek, »titkos«) hagyománya” (45. o.). Ezek a 2001 nyarán képernyőre

vetett sorok olyan személyiséget körvonalaznak, akinek lételeme a marxi „minden létező radikális bírálata”. S aki hajlandó szembemenni a mégoly közkeletű vagy annak elfogadott nézettel, amely nem passzol a felfogásához. Pártállásra, politikai korrektségre füttyül, s teszi ezt óriási műveltséganyaggal, tárgyismerettel és főleg őszinte, szenvedelmes odaadással a szegények, a kitzasztottak, a más színűek, eltérő nemi vagy kulturális azonosságúak iránt. Persze, nálunk demokrácia „van” (a németek érdekesebben fejezik ki

ezt a tényállást: „*Bei und herrscht Demokratie!*”), a *szocializmust szabad utálni, kikacagni, de kritikájának jogosultságát tagadni* bajosan. Fránya kapitalizmus az, amelynek nincs színvonalas ellenfele. Némi rosszmájúsággal persze azt is mondhatnám, hogy TGM-nek ördöge van: a „reálszocnak” és a javítgatására vállalkozó reformeszméknek befellegzett, eltűnt a corpus delicti. Ezt ő maga is belátja: „1953, 56, 68 és 81 forradalmaival⁶ ellentétben az 1989-es rendszerváltás nem ígért tisztább és igazabb szocializmust, sem munkástanácsokat, sem öngazgatást, még csak magasabb béreket sem a proletariátusnak. Olybá tűnt, mint a történelmi folytonosság, a »normalitás« helyreállítása és a hármas jelző: parlamenti demokrácia, piac és nyugati elköteleződés újbóli érvénybe léptetése” (201. o.). TGM szerint azonban ezek a vívmányok nem vagy csak igen hézagosan voltak jelen az egykori „keleti tömb” országainak háború előtti történetében. S való igaz: parlamentarizmus és (egyéni, nem közös) állampolgári jogegyenlőség tekintetében legföljebb Csehszlovákia büszkélkedhetett sikerekkel, nyugati orientáció Prágán kívül csak Varsóra volt jellemző, s e két államot sem mentette meg az 1939-es katasztrófától.

Ami pedig a rendszerváltás illéti, annak feltűnő pluszát TGM az antikommunizmus jelentésváltozásában véli felfedezni: „Az anti-kommunizmus a mai polgári társadalom kritikátlan önreflexiója:

ez a társadalom anélkül öli meg magát, hogy legfontosabb világtörténelmi feladatát – az emberek közötti különbség érvényes és *nem biopolitikai* magyarázatát, s az ennek megfelelő praxis kidolgozását – teljesítette volna. Azt hiszi, a kommunizmussal küzd, pedig csak önmagával. A kommunizmus pedig megmaradt – változatlanul – külsőnek és idegennek” (345. o.). Jóllehet a tőkés rend öngyilkosságát én nem érzem ennyire időszerűnek, azt elfogadom, hogy a harcias kommunista-falóknak ma nehezebb dolguk van, mint 1917 óta bármikor. Ez azonban még nem ad választ arra a kérdésre, hogy mi legyen az a „szabad szocializmus”, amely legalább elvi antitézise lehet a mostani, kétségkívül békétlen, környezetellenes, xenofób „szép új világnak”. S főként, ki legyen az alanya, hordozója az új eszmének? Mint maga a szerző kérdezi: „Ki legyen a baloldal?” Fogas kérdés. A harmincas-ötvenes évek diskurzusában „három képlet harcol [...] egymással: a fasiszta tézis szerint a kommunizmus és a liberalizmus azonos, a liberális tézis szerint a fasiszta és a kommunizmus azonos, a sztálini tézis szerint a liberalizmus és a fasiszta azonos.”⁷ Igencsak ismerősnek tűnik a pártállásnak ez a „kinevezése” napjaink Magyarországon ahol mind a „bal”, mind pedig a „jobb” szerencsés esetben egymással szembeni meghatározást takar, ám a köznyelv egyre

⁶ A pontosság kedvéért: a kelet-berlini majd poznaói felkelésről, a magyar forradalomról, a „prágai tavaszról” és a lengyel Szolidaritás mozgalmáról van szó.

⁷ Itt talán megengedhető egy finomítás: Sztálin legalábbis a Kominternt taktikai váltást hozó 1935-ös kongresszusa előtt nem a liberalizmust, hanem a szociáldemokráciát tekintette főellenségnek, s a propaganda szálította is ehhez az abszurd „szociálfasiszta” terminust.

inkább szitokszavakként használja őket. Az egymást „kommunistázó”, illetőleg „fasisztázó” publicisztikai fordulatokban mintegy alámerülnek a tényleges érdekellentétek vagy világnézeti különbségek. Az a szó, hogy „baloldal”, TGM-i értelemben alig vonatkozik valami jövőképzéssel tartalmazó irányzatra, amely valamelyest oldaná a „reálszocot” követő „reálkap” determináltságát. Csakhogy, vigasztal bennünket TGM, „a mai antikapi-

talista tiltakozók mások érdekében lázadnak. Utóbbiak azonban furcsán csöndesek. A szolidaritás egy társadalmi eszmény, amely folyton politikává akar válni. Esélyei csekélyek” (354. o.).

Nem valami reményteljes üzenet, de a fizikai és lelki körülállások közepette szinte megjárja. Cinikus, fáradt, üres világunkban direkt kapóra jön egy-egy eretnek, aki, ha kell, akár helyettünk is hisz valamiben.

Ázbej Kristóf: Lailapsz és a teumesszoszi róka